

מבוא

בשנים האחרונות עסקתי בצורה אינטנסיבית בסוגיות הנוגעות ביחסה של התורה לנכרי ובעיקר בהבנתן של שבע מצוות בני נח. לפיכך, עם צאתו לאור לפני כשנה של הספר **תורת המלך**¹ הדן ב"הלכות הריגת גוי", פנו אלי מספר חברים ושאלו לחוות דעתי בנוגע לכתוב בספר. הספר עורר פולמוס ציבורי נרחב בעקבות כמה פסיקות הממעייטות בערך חייהם של הגויים. להלן כמה מהבולטות שבפסיקות אלו:

1. "כאשר אנו ניגשים לגוי שעובר על שבע מצוות והורגים אותו מתוך אכפתיות מקיום שבע המצוות, אין שום איסור בדבר".²
 2. הקדמת הפרק הרביעי: "בפרק זה נעסוק במקרה בו חיי ישראל בסכנה והדרך היחידה להציל אותם היא לפגוע בגוי, ונבאר שבמקרה כזה יש להרוג את הגוי כדי להציל את ישראל".³
 3. "יש סברא לפגוע בטף אם ברור שהם יגדלו להזיק לנו, ובמצב כזה הפגיעה תכוון דווקא אליהם, ולא רק תוך כדי פגיעה בגדולים".⁴
- הדברים מקבלים משנה תוקף לאור הערת השוליים המופיעה בסוף הספר, הערה שיש בה כדי להתיר במצבים מסוימים יוזמות של אנשים פרטיים, שלא במסגרת החלטה של ממשלה או צבא: "לא צריך החלטה של אומה

¹ הרבנים יצחק שפירא ויוסף אליצור, **תורת המלך - דיני נפשות בין ישראל לעמים** (להלן: **תורת המלך**), 230 עמ', יצהר (התש"ע). לאחרונה יצא קובץ המסכם בתמציתיות את הנושאים הנידונים בספר. ראה: **משנה תורת המלך - קובץ מאמרים בעקבות הספר "תורת המלך" כולל תקציר הספר ונספחים**, עורך: יוסף פלאי, יצהר (כסלו התשע"א).

² **תורת המלך**, עמ' עג.

³ שם, עמ' קנו.

⁴ שם, עמ' רד.

כדי להתיר את דם מלכות הרשעה", כותבים המחברים. "גם יחידים מתוך המלכות הנפגעת יכולים לפגוע בהם".⁵

מסקנות אלו עוררו בקרב רבנים רבים ואזרחים מן השורה התנגדות עזה, שמצאה את ביטויה במספר מאמרי תגובה שנכתבו באתרי האינטרנט השונים ובעיתוני ועלוני המגזר הדתי-לאומי. בין הרבנים הבולטים שהגיבו לספר בתקשורת הכתובה ניתן היה למצוא את הרבנים: יעקב מדן,⁶ בני לאו,⁷ מנחם פרומן,⁸ ויואל בן-נון.⁹ המשותף לכל הרבנים הללו הוא שהם לא התמודדו עם הטענות המרכזיות המובאות בספר בצורה הלכתית אלא תקפו את הספר מצד שיקולי מוסר ושיקולים כלליים. רבנים אחרים סברו שאין זו דרך התמודדות הלכתית הולמת לספר שכזה. כך למשל כתב הרב יואל קטן:

ספר זה גרם לרעש גדול בתקשורת כאשר יצא לאור, ואף להתבטאויות קשות של כמה תלמידי חכמים נגדו... אולם בעיון מרפרף בספר ניתן להיווכח שאכן זהו ספר למדני הלכתי קלאסי, שיש למדוד אותו במבחנים למדניים-הלכתיים, כאשר כל פוסק יודע שלעיתים יש הפרש בין ההלכה העקרונית-תאורטית - לבין ההלכה למעשה, בה יש להתחשב בגורמים נוספים - לקולא או לחומרא - מעבר למה שכתוב בגופה של הלכה. כך הוא בהלכות שבת ובהלכות

⁵ שם, עמ' רכז.

⁶ הרב יעקב מדן, 'ספר הלכה בלתי קביל בעליל', **מקור ראשון**, מוסף שבת, גליון 684 (ט) תשרי תשע"א).

⁷ הרב בני לאו, 'לא לתורה שפורצת משנאה', אתר YNET, 19.8.2010. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3939859,00.html>

⁸ הרב מנחם פרומן, 'רבנים, אל תתמכרו בשנאה', אתר YNET, 18.8.2010. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3938883,00.html>

⁹ הרב יואל בן-נון, 'ההתנתקות מהרב קוק', אתר YNET, 18.8.2010. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3939325,00.html>

צניעות ובהלכות פיקוח נפש, וכך הוא גם בהלכות הקשורות
לייחס לגוי בזמן הזה הנידונות בספר.¹⁰

דומני שיש לפנינו מחלוקת עקרונית: בצד אחד עומד הרב יואל קטן (ועמו מן הסתם רבנים רבים נוספים) הסבורים כי הדיון כולו נסוב בציר ההלכתי, בדיוק כמו בדיני שבת ועירובין. מאידך עומדים מספר רבנים הסבורים כי לא ניתן לדון בחייו של הגוי כאילו דנים באורך השרוול או בדיני עירובין, ולפיכך מוקד ההתמודדות כאן איננו הציר ההלכתי. על אף שכפי שאראה להלן, גם אני סבור שהתמודדות עם תוכנו של הספר במישור הלכתי **בלבד**, לא רק שהיא מפססת את מוקד הדברים, היא למעשה אף מקבלת (אולי שלא במודע) במידה מסוימת את הנחות היסוד הבעייתיות מאוד לטעמי של מחברי הספר, בכל זאת סבור אני שיש להציג מענה הלכתי הולם לספר, וזאת בשל המציאות שנוצרה בציבור, אשר היטיב לתאר אותה הרב שמואל אריאל:

בויכוח סביב הספר 'תורת המלך' נוצר הרושם שהדיון מתנהל בשני מישורים שונים לגמרי... הרושם המתקבל בציבור הוא שמשני צידי המתרס עומדים המקורות התורניים וההלכתיים לעומת שיקולים מוסריים ורוחניים. מצדדי הספר מבליטים תדמית זו, ומשתמשים בה כטיעון כנגד הצד השני - לטענתם, המוסר שבשמו באים שוללי הספר אינו המוסר היהודי המקורי, אלא שאוב מתרבויות זרות, ואין מקום כלל להעמידו במשקל לעומת המקורות התורניים.¹¹

¹⁰ הרב יואל קטן, 'התקבלו במערכת', **המעין** נ, גליון ב, שבת (תש"ע), עמ' 116. וראה גם בגליון הבא של כתב עת זה שבו חזר הרב קטן על דבריו.

¹¹ הרב שמואל אריאל, 'לא זו תורת המלך', **מקור ראשון**, מוסף שבת, גליון 684 (ט' תשרי תשע"א).

משיחות עם חברים רבים אני חש שהמציאות שנוצרה היא אכן כזו: הציבור סובר כי מחברי **תורת המלך** מייצגים בספרם את ההלכה האמיתית, ואילו הרבנים שאינם מקבלים את דבריהם, עושים זאת, במקרה הטוב, על בסיס שיקולים כמו "משום איבה" או "מפני דרכי שלום" - שיקולים שגם אם יש לקבלם בצד המעשי, אינם נוגעים לכאורה במהותה של דעת ההלכה,¹² ובמקרה הרע הם עושים זאת על בסיס שיקולים המנותקים לכאורה לגמרי מן ההלכה כמו מוסר טבעי. כך למשל אפשר למצוא את הבמאית מנורה חזני כותבת במקור ראשון כי "עד עכשיו נראה שלאף אחד אין משהו רציני לומר, ולכן כולם תוקפים את הרב שפירא אישית".¹³ בדומה לכך כותב הרב אריאל בראלי, ר"מ בישיבת ההסדר בשדרות, בתגובתו לרב בני לאו שסבר כי "משקפי הראייה" שלו ושל מחברי **תורת המלך** מייצרות תורות שונות: "נשמח ללמוד חבור הלכתי שיתמודד עם הספר 'תורת המלך' שייצא מבית מדרשו של הרב לאו המצויד במשקפים המיוחדים לו",¹⁴ כשברור שהרב בראלי מסיב את תשומת הלב לכך שאין שום התמודדות הלכתית שכזו. לפיכך, גם אם צודקים הרבנים הסוברים שבאופן עקרוני המענה ההלכתי אינו העיקר, דומני שהמצב שנוצר מחייב התמודדות הלכתית עם הכתוב בספר. יחד עם זאת, גם אני סבור כי התמודדות הלכתית יבשה בלבד תפספס את המטרה: מאחורי הספר עומדות תובנות מטא-הלכתיות עמוקות הדורשות התמודדות יסודית. לאור זאת, אבחן את סוגיה משני צדדיה: הצד ההלכתי והצד המטא-הלכתי, בבחינת "אחוז בזה וגם מזה אל תנח את ידך".

בחלק הראשון של החיבור נעסוק אפוא בצד המטא-הלכתי. בנוקטנו בביטוי "מטא-הלכה" חשוב להדגיש שכוונתנו היא לתובנות מחשבתיות העולות מתוך ניתוח של ההלכה עצמה, ולא לתפיסות - תורניות אפילו - חיצוניות להלכה. כך למשל ננסה לבחון את משמעותו ומקומו של איסור הריגת גוי

¹² אך ראה להלן בהערה 15, שיש שסוברים ששיקולים אלו נוגעים במהותה של ההלכה.

¹³ מנורה חזני, 'מרחני ומקומם', **מקור ראשון**, מוסף שבת, גליון 684 (ט' תשרי תשע"א).

¹⁴ הרב אריאל בראלי, 'אז מיהו הרב דב ליאור?', אתר YNET, 24.8.2010. ראה:

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3943041,00.html>

בהלכה לא מתוך ספרי מחשבה אלא מתוך הבנת מדרשי ההלכה העוסקים בעניין.

אך יותר מאשר חשוב להתמודד עם הכתוב בספר, חשוב לדעתי להעמיד תפיסה מקיפה על יחסה של ההלכה לנכרים. ציבור שומרי המצוות אחוז במבוכה פעמים רבות כאשר הוא נתקל בהלכות אשר עולה מהן כי התורה מפלה את הנכרים, מבוכה המובילה אותו לא פעם להסברים אפולוגטיים וקלושים. לפיכך, בחלקו השני של חיבור זה אנסה - באמצעות ניתוח של מספר הלכות המפלות את הנכרים, וללא קשר לכתוב בספר **תורת המלך** - להציג תזה כללית שמסבירה את הנושא, ועל אף שלא תכסה את הנושא מכל צדדיו, יש בה לדעתי בכדי לעקור מן השורש את רוב השאלות העולות בנושא זה. אדגיש שגם כאן הדיון יישאר ברובד ההלכתי בלבד. לפיכך, לא אתייחס למקורות מחשבתיים, הן ממדרשי חז"ל והן מספרות המחשבה לדורותיה, כולל ספרות הקבלה. כיון שההלכה היא החלק הקבוע והסטטי (יחסית) של היהדות לדורותיה, אני סבור שהדיון צריך להתחיל דווקא בה (כשההלכה כוללת כמובן גם את הרובד המטא-הלכתי). לאחר מכן, ברור שיש מקום נרחב לעיסוק ביחסה הכללי של ההגות היהודית לדורותיה לגויים, וכן לעיסוק בשאלות מחשבתיות מובהקות כמו "סגולת ישראל", מה עוד שפעמים רבות לא ניתן להפריד בין ההלכה למחשבה. אלא שבסוגיות מחשבתיות איננו נדרשים לקבוע כיצד יש לנהוג בפועל, ולכן ניתן למצוא בהם מגוון רב של דעות, וזאת בניגוד להלכה, שלאחר כל המחלוקות ומגוון הדעות נדרשת, בסופו של דבר, לקבוע כיצד יש לנהוג למעשה.

בחלק השלישי והאחרון של החיבור אתייחס כאמור, לצד ההלכתי היבש של ספר **תורת המלך**. אעבור על פי הסדר על פרקיו השונים של הספר ואנסה להפריך את טענותיו ההלכתיות אחת לאחת. מהצד הפרקטי של ההלכה ניתן להפריך בקלות את מסקנותיהם של מחברי **תורת המלך** שהרי הם מתעלמים כמעט לחלוטין ממושגים הלכתיים כמו חילול השם, "מפני דרכי שלום" ו"משום איבה", אך לדעתי ההתמודדות צריכה להיעשות עוד ברובד ההלכתי הלמדני התיאורטי. דומני שהמחברים לא התכוונו לפסוק הלכה מעשית לתלמידיהם - כפי שהיה ניתן להסיק מכלי התקשורת - אלא להציג

אלטרנטיבה יהודית (לדעתם) לאסטרטגיה השלטת במסדרונות הממשל העכשווי, אלטרנטיבה שתשמש כחזון למלכות ישראל עתידית שתשלוט בעולם ביד רמה, תקופה שבה לא ניזקק עוד למושגים חיצוניים לכאורה להלכה התיאורטית כמו חילול השם, "משום איבה" או "מפני דרכי שלום"¹⁵. הדיון התיאורטי מלמד גם על יחסה העקרוני של ההלכה לגויים, ואם כן יש לו חשיבות גדולה עד מאוד. לפיכך, אני רואה צורך להפריך את טענותיהם כבר ברובד הלמדני התיאורטי, מה שכמובן מפריך אותן גם בצד המעשי.

¹⁵ עם זאת, חשוב לציין שיש במושגים אלה עצמם גם הצדקה מהותית ולא רק פרגמטית. ראה למשל **במשנה תורה**, הלכות מלכים י, יב, ששם הביא הרמב"ם את הפסוק "טוב ה' לכל ורחמיו על כל רחמיו" כהוכחה לכך שיש לקבור את מתי הגויים יחד עם מתי ישראל ושיש לפרנס את ענייהם עם עניי ישראל. הלכות אלו, שטעמן בתוספתא הוא "מפני דרכי שלום" כפי שמזכיר הרמב"ם בעצמו, מקבלות אצלו הצדקה מוסרית-מהותית ולא משמעות תועלתנית-פרגמטית (וראה גם בהלכות עבדים ט, ח). הרמב"ם כתב רעיון זה בצורה כוללת, אך הרב הראשי לישראל לשעבר, הרב איסר יהודה אונטרמן, הביא רעיון זה בצורה פרטנית יותר. ראה במאמרו 'דרכי שלום והגדרתם', **קול תורה**, ניסן (תשכ"ו). וכן ראה את דברי הרב קוק באגרותיו: "ודרכי שלום" זה הוא מיוסד על עומק האמת מצדי-צדדים (**אגרות הראי"ה** א, עמ' צט). עוד בעניין זה ראה: אלתר הילביץ, 'לביאור הסוגיה "מפני דרכי שלום" ביחס לגויים', **סיני**, 100 (תשמ"ז), עמ' שמה-שמח; אליאב שוחטמן, יחסי יהודים עם נכרים: "מפני דרכי שלום" ו"משום איבה", **מחניים** 1 (תשנ"ב), עמ' 54-55. לעומת זאת, הרב חיים דוד הלוי במאמרו 'דרכי שלום ביחסים בין יהודים לשאינם יהודים', **תחומין** ט (תשמ"ט), עמ' 77-73, חלק על הפרשנות המהותית שבאמצעותה ביאר הרב אונטרמן את המושגים הללו, אך מאידך סבר שההלכות שנאמר עליהן בתוספתא ובגמרא שהן נעשות "מפני דרכי שלום" נאמרו כלפי עובדי עבודה זרה, אך כלפי רוב הגויים בדורנו יש לנהוג ברחמנות מצד החסד ולא משום איבה.